

XXV ТЕРІОЛОГІЧНА ШКОЛА: ФАУНА В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ЗМІН ДОВКІЛЛЯ (ПОЛІСЬКИЙ ЗАПОВІДНИК, 2018)

Віктор Пархоменко

Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН

XXV Theriological School: Fauna under Conditions of Global Environmental Changes (Polissia Reserve, 2018). — V. Parkhomenko. — A report on the XXV Theriological School-Seminar, which was held at the Polissian Nature Reserve on 24–29 September 2018 on the topic "Fauna under Conditions of Global Environmental Changes", is presented. The School was organised by the Ukrainian Theriological Society and the Polissian Nature Reserve. Thirty one scientists from 21 institutions of Ukraine and Belarus took part in the event. The School's program included five thematic sessions (divided into 7 blocks), two workshops and three roundtables. The reports of three PhD students, namely Z. Barkaszi, N. Brusentsova and Y. Zizda-Voynarovich, were admitted at the conference as ready for the thesis defence. For the first time in the history of Theriological Schools, the conference participants were given the opportunity to undergo a refresher course, which consisted of four sections on the topic "Monitoring of wildlife at sites and territories of the Nature Reserve Fund". According to the tradition, the information fair and photo competition themed "Year of the Wolf in Ukraine" were held at the end of the School. In addition, there were four field excursions around the Polissia Reserve. A resolution of 11 points was adopted, the decision to rename the journal "Proceedings of the Theriological School" to "Theriologia Ukrainica" was made, and changes in the composition of the editorial board and measures to be taken to join the CrossRef system were approved. It was decided to organise the next Theriological School in June 2019 at Khortytisia National Reserve (Zaporizhia region).

Key words: Theriological School, workshop, global environmental changes, fauna dynamics, mammals.

Correspondence to: V. Parkhomenko; National Scientific Agricultural Library; Heroiv Oborony St. 10, Kyiv, 03127 Ukraine; e-mail: komahyaptahy@ukr.net; orcid: 0000-0003-3206-3199

Submitted: 23.11.2019 Revised: 01.12.2019. Accepted: 10.12.2019.

Загальна інформація

Тема та місце проведення. 24–29 вересня 2018 року на базі Поліського заповідника (с. Селезівка, Житомирська область) відбулася 25 школа-семинар Українського теріологічного товариства НАН України за тематикою «Фауна в умовах глобальних змін довкілля». Дана тема була запропонована на попередній 24 Теріошколі в м. Одеса (Баркасі, Гайдаш, 2019). XXV Теріошкола співпала з низкою ювілейних дат: 25-річчям Теріошколи (1993); 20-річчям видання «Праці Теріологічної школи» (1998) та 15-річчям сайту «Теріологічна школа» (2003). Окрім того, у 2018 році Поліський заповідник святкує своє 50-річчя.

Конференцію присвячено вивченню змін фауни внаслідок зміни довкілля та підведенню підсумків роботи школи за 25 років її існування (1993–2018). Організаторами теріошколи виступили Ігор Загороднюк (Українське теріологічне товариство НАН України) та Сергій Жила (Поліський природний заповідник). Конференція пройшла, як і в попередні роки у конференц-залі адміністративного корпусу, а екскурсії та польові заняття — на території Поліського заповідника (Загороднюк, Шквиря, 2001; Пархоменко, Загороднюк, 2012). Учасники проживали у комфортабельних гостьових будинках у сосновому лісі біля р. Болотниця.

Учасники. В конференції прийняли участь 31 науковець з різних областей України та Білорусії, які представляли 20 установ та організацій України та 1 Білорусі. Зокрема, 6 вузів (Сумський державний педагогічний університет, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Державна екологічна академія України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені І. Франка, Львівський національний університет імені Івана Франка, Ужгородський національний університет), 1 науково-дослідна установа (Інститут молекулярної біології і генетики НАН України), 8 установ природно-заповідного фонду (Поліський

природний заповідник, національні природні парки «Слобожанський» та «Святі Гори», природні заповідники «Медобори» та «Рівненський», регіональний ландшафтний парк «Міжріччинський», біосферні заповідники «Чорноморський» та «Асканія-Нова»), 1 санітарно-епідеміологічна станція (Український науково-дослідний протичумний інститут ім. І. І. Мечникова), академічні установи: 2 музеї (Національний науково-природничий музей, Музей природи Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна), 1 бібліотека (Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН), 1 громадське об'єднання («Багна», м. Туров, Білорусь) та 1 ЗОШ (Освітня організація «БеркоШко»).

Історичні дані. Теріологічна школа в Поліському заповіднику пройшла вчетверте. Три попередні школи мали наступні номери, теми, дати і звіти: IV «Ссавці у Червоній книзі» (20–26.10.1997) (Загороднюк, Жила, Покинйчереда, 1998); VII «Великі хижі ссавці України та прилеглих країн» (15–17.12.2000) (Загороднюк, Шквирия, 2001); XVI «Динаміка популяцій та хижачтво» (26–31.10.2009) (Пархоменко, Загороднюк, 2012).

Емблема та логотип школи-семінару. Емблемою 2018 року на 24-й теріошколі обрано вовка (Баркасі, Гайдаш, 2019). Згодом, І. Загороднюк віднайшов малюнок Крістіни Зуріо, який став емблемою 25 школи (рис. 1 е). Щодо логотипу — тривалий час вибір був між фото Сергія Григор'єва та Сергія Жили, проте врешті обраного першого (рис. 1 е).

Сесії XXV Теріологічної школи

Впродовж чотирьох днів учасники конференції розглядали питання «Фауна в умовах глобальних змін довкілля». Перший та шостий день конференції (24 та 29.09) були присвячені зустрічі та роз'їзду учасників. Доповіді проводилися з використанням мультимедійного устаткування та з генератором, що дало можливість проводити засідання навіть із вимкненим централізованим електропостачанням (рис. 1 d). Програму Теріошколи було впорядковано відповідно до заявок і в ній виділено такі тематичні сесії, майстер-класи та круглі столи:

1) історія теріологічних досліджень, теріологічних шкіл, теріологічних видань, теріологічних колекцій та сучасний стан їхнього розвитку; 2) історичні зміни фауни: антропогенні, кліматичні та інші фактори та їх дія на склад фауни та структуру угруповань у регіональних вимірах; 3) польові навчання з обліком ссавців на стандартних ловчих лініях та маршрутах і збір матеріалу (фотодокументація, зліпки, рештки); 4) майстер-класи з моніторингу та аналізу змін фауни засобами ГІС; аналізу історичних змін фауни з оцінками показників змін; ідентифікації видів за слідами перебування (відбитки, нори, послід) та за кістковим матеріалом; 5) круглі столи з ведення баз даних з обліку фауни, ведення фотобанків і колекцій, питання поводження з тваринами, безпека при роботі у потенційних вогнищах зоонозів, збір прижиттєвих даних. Також, за традицією проведено польові заняття, конкурси та інформаційний ярмарок. Окрім того, вперше відбувся курс підвищення кваліфікації.

«Зустріч через рік» та вітальна сесія. Після тривалої дороги до заповідника, учасники ввечері відкрили XXV Теріошколу. Найголовніша особливість цієї зустрічі — відсутність світла, через що вечеря пройшла зі свічками. Проте, це лише додало атмосферності та унікальності зустрічі, і у спогадах учасників збереглося з радістю. Вітання учасників розпочав директор Поліського заповідника Сергій Жила з розповідями про особливості фауни Житомирського Полісся. Продовжив привітання голова Теріологічної школи Ігор Загороднюк зі спогадами з минулої Одеської теріошколи.

На наступний день конференцію розпочали доповіді від оргкомітету: С. Жила та І. Загороднюк розкрили історію Українського теріологічного товариства та Теріошколи. Продовжив тему історії теріошкіл з фотооглядом автор цього звіту, В. Пархоменко, а на завершення З. Баркасі анонсував для присутніх основні теми поточної школи, доповіді, майстер класи та круглі столи і їх розподіл за днями конференції.

«Екосистеми Центрального Полісся як місця проведення 25 теріошколи» з доповідями С. Жили та О. Бельської про зміни екосистем Полісся, проблему висихання соснових насаджень в Поліському заповіднику та пов'язані зміни в біоті.

a

b

c

d

e

Рис. 1. Під час 25 Теріошколи: *a* — учасники конференції біля брами Поліського заповідника; *b* — на екскурсії, присвяченій побуту поліщуків (борті); *c* — на екскурсії по заболоченій ділянці біля р. Болотниця; *d* — у конференц-залі під час сесійних доповідей; *e* — пам'ятна наклейка з фото вовка від Сергія Григор'єва та емблемою 25 Теріошколи (використано малюнок Крістіни Зуріо); *a-d* — фото автора.

Fig. 1. During the 25 Teriological School: *a* — participants near the gate of the Polissia Reserve; *b* — excursion on the life of Poleshchuks (near the wild beehive); *c* — tour to a wetland near the Bolotnitsa River; *d* — in the conference room during session reports; *e* — sticker with a photo of wolf from Serhiy Hrigoriev and the emblem of the 25 Teriological School (drawing by Christina Zurio); *a-d* — photo by the author.

«**Дослідження змін теріофауни**» — доповідачі З. Селюніна, І. Балочіна розповіли про зміни та історію теріофауни Чорноземного біосферного заповідника та Центрального Полісся, а І. Загороднюк розкрив питання «Чужорідні види та динаміка їх ареалів в Україні».

«**Мікроорганізми та тварини**»: дві доповіді розкрили це питання: «Біобезпека: огляд провідних зоонозів, поширених в Україні, та заходи індивідуальної безпеки дослідників» (доповідачі — О. Гайдаш та Д. Соколовський; Український протичумний інститут) та «Засоби комунікації мікроорганізмів з ссавцями» (О. Кухаренко; ІМБГ).

«**Поточні дослідження**» представили чотири доповідача (Н. Стецула, В. Смаголь, Є. Скубак та Ю. Ільюхін), серед яких найбільшу цікавість викликала доповідь Ю. Ільюхіна «Антропогенний вплив на біоценози деяких районів Центрально-Азійського регіону і роль у їх збереженні охоронних територій на прикладі заповідників Нуратинського і Тигрова балка», яка була доповнена цікавими життєвими розповідями та багатьма світлинами.

Нові імена в теріології. Чотири молодих науковці вперше відвідали теріошколу: О. Марковська (Харківський національний університет), З. Бондаренко (НПП Слобожанський) та І. Добривода (заповідник Медобори). З представлених доповідей переможцем стала Оксана Марковська, яка збрала і вміло презентувала багатий матеріал за темою «Сучасний стан фауни мікромамалій околиць НПП Гомільшанські ліси».

Дисертаційні дослідження. Три з чотирьох доповідей визнані учасниками готовими до захисту, зокрема — Золтан Баркасі (Національний науково-природничий музей) з доповіддю «Види-двійники роду *Sylvaemus* в Українських Карпатах», Наталія Брусенцова (НПП «Слобожанський») «Сімейні ділянки лисиці (*Vulpes vulpes*) та борсука (*Meles meles*) у нагірних дібровах Слобожанщини» та Юлія Зізда-Войнарович «Аутекологічні особливості *Sciurus vulgaris* в умовах синантропізації рослинного покриву Українських Карпат». Одна праця теж була відмічена на високому рівні, хоча дослідження лише розпочалися: Ольга Штик (Львівський національний університет імені Івана Франка) «Попередні дані до видового складу мишоподібних гризунів НПП Дністровський каньйон».

Підвищення кваліфікації. Вперше проведено курси підвищення кваліфікації, які організувала Київська екологічна академія за активного сприяння Володимира Тищенка. Тема курсу — «Моніторинг тваринного світу на об'єктах і територіях ПЗФ», де виділено такі підтеми: 1) Застосування ГІС-технологій для моніторингу тваринного світу (доповідь Н. Брусенцової «Можливості ГІС та моніторинг фауни»); 2) динаміка біорізноманіття: методичні підходи до експрес-оцінок змін регіональних фаун (І. Загороднюк); 3) методи еколого-просвітницької роботи в установах ПЗФ (А. Сагайдак з доповіддю «Просвіта на екологічних стежках в установах і на територіях ПЗФ Полісся: зміни ландшафтів, біотопів та теріофауни», рясно збагачену унікальними фотографіями); 4) лісознавчі аспекти теріологічних досліджень (В. Тищенко). Всім учасникам Теріологічної школи в кінці цього курсу організаторами видано відповідні сертифікати про підвищення кваліфікації.

Польові заняття, майстер-класи та круглі столи

Польові заняття. Ця теріошкола вирізнялася значною кількістю екскурсій по території заповідника. Учасники впродовж 4 екскурсій відвідали різні частини заповідника і познайомилися з унікальним світом тварин та рослин мезотрофних та оліготрофних боліт і соснових лісів (рис. 1 с). Екскурсії провели працівники заповідника — Сергій Жила, Ольга Бельська та Віктор Василенко за активного сприяння Ігоря Загороднюка.

На четвертий день відбулася тривала екскурсія в двох варіантах — 7- та 11-кілометровий маршрут «Червоною дорогою» та околицями Йосипового болота, за яким учасники ознайомилися з особливостями визначення слідів ссавців, серед яких найцікавішим виявився слід рисі (*Lynx lynx*). Окрім того, С. Жила провів детальний інструктаж про виття вовків (*Canis lupus*) та продемонстрував особливості слідів ведмеда (*Ursus arctos*). Також учасники ознайомилися з ділянками незаконного добування бурштину, які мають значний негативний вплив на заповідник.

Майстер класи. Додатково Н. Брусенцова розповіла про ГІС-технології і зробила майстер-клас «Вступ у QGIS». Також В. Пархоменко зробив доповідь «Давні зоологічні праці — актуальність їх опрацювання та методика сканування і фотографування», де розкрив актуальність та особливості методики сканування давньої літератури.

Круглі столи та обговорення. Через меншу кількість учасників, круглі столи не розділялися на декілька груп, як на теріюшколі у 2009 році (Пархоменко, Загороднюк, 2012), а були проведені для всіх учасників одночасно. Зокрема, проведено три круглі столи: «Наукові публікації: ДАК, СКОПУС, тези, резюме» (З. Баркасі), «Функціональна раритетність: нові підходи до давніх проблем» (І. Загороднюк та З. Баркасі), «Багаторічні зміни біоти: дослідження та просвіта в ПЗФ» (З. Селюніна). Найбільшу цікавість викликала доповідь З. Баркасі «Сучасні уявлення про наукову публікацію: вимоги часу».

Тематичні сесії та акції

Фотозвіт про 24 школи та акція «2018 Рік Вовка в Україні». Розпочато цей блок О. Гайдашем та Д. Соколовським зі спогадами та світлинами з Одеської теріюшколи. Продовжив тематику С. Жила з презентацією видань про вовків та огляд поточних теріологічних досліджень в Поліському заповіднику.

Далі, за традицією проведено фотоконкурс, тематика якого в цей рік присвячена вовку та іншим хижим ссавцям родини Canidae. Учасники конференції надіслали 26 фото, які були роздруковані оргкомітетом у форматі 18×21 см і змонтовані на великому стенді під назвою «Вовк та його родичі в об'єктиві» (рис. 2 *b*). Окрім того, було змонтовано добірку фото від працівників приймаючої сторони — Поліського заповідника (переважно фото Сергія Жили). В останній день теріюшколи проведено голосування, в якому взяли участь всі присутні. Спочатку запропонували три параметри для оцінки світлин — зоологічну, художню та технічну цінність. Проте, з останнім критерієм багатьом виявилось проблематично виявити переможця, тому його виключили.

Рис. 2. Фотоконкурс «Хижі ссавці»: *a* — абсолютний переможець Сергій Гашак і його світлина з фотопастки — вовк на болоті (*Canis lupus*); *b* — стенд з світлинами фотоконкурсу; *c* — переможець за зоологічною номінацією — Михайло Колесніков, лисенята біля нори (*Vulpes vulpes*).

Fig. 2. Photo Contest "Carnivorous Mammals": *a* — the absolute winner is Sergey Hashchak and his photo from the camera trap — wolf on a swamp (*Canis lupus*); *b* — photo stand with photos of the competition; *c* — winner of the zoological nomination — Mikhail Kolesnikov, fox cubs near the burrow (*Vulpes vulpes*).

Отже, за зоологічним параметром переможцем вибрали Михайла Колеснікова зі світливою лисенят біля нори (рис. 2 *c*), друге місце посіла фотографія вовка Сірка авторства Сергія Жили. Бронзовим призером став Сергій Григор'єв з вмінням ловити цікаві моменти життя тварин у зоопарку, зокрема — виття вовчиці. За художньою цінністю зі значним відривом від інших переміг Сергій Гащак — його світлина вовка посеред болота вразила всіх і отримала найвищу оцінку (рис. 2 *a*). Друге місце посіли лисенята Михайла Колеснікова, яку учасники обрали також за зоологічним критерієм. І третє місце посіли дві фотографії: Миколи Борисенка та Варвари Ільницької — з зображеннями лисиць. Всі світлини переможців конкурсу розміщено на сайті теріошколи.

Інформаційний ярмарок. Учасники ознайомилися з виданнями Поліського заповідника, зокрема С. Жили про Поліський заповідник. Згодом, І. Загороднюк представив останні три випуски журналу «Праці Теріологічної школи» та плани подальших видань, зокрема про присвоєння DOI. Між іншими учасниками відбувся обмін електронною літературою зоологічної тематики та обговорення нещодавніх зоологічних конференцій.

Підведення підсумків

На завершальному засіданні учасниками ухвалена подяка директору Поліського заповідника С. Жили та колективу парку, насамперед науковому відділу за всебічне сприяння в проведенні 25 Теріошколи, а також екскурсії до трьох етнографічних музеїв, які розкрили побут та звичаї полішуків. В. Василюку за проведення екскурсій та технічне забезпечення конференції, О. Бельській за проведення низки екскурсій по заповіднику та різноманітну допомогу під час теріошколи, Л. Кобзар за активну участь в дискусіях та обговоренні доповідей. Окрема подяка Ігорю Загороднюку за 25-річну підготовку та сприяння проведення міжнародних науково-практичних семінарів циклу «Теріологічна школа».

Тривалий час проведення теріошколи дає унікальну можливість молодому поколінню перейняти досвід у професіоналів. За традицією, в процесі обговорень та польових екскурсій досвідчені учасники навчають молодших колег усьому необхідному для теріолога — методиці проведення досліджень, визначенню ссавців, аналізу та опрацюванню матеріалу, техніці фотографування, веденню баз даних, написанню наукових публікацій, вмінню робити доповіді тощо. Тобто школа дає все необхідне для теріолога, і це з року в рік дає можливість навчитися настільки необхідним навичкам, які не знайти ніде.

Обговорено пропозиції до Резолюції (проект і шаблон для формування пропозицій були в кожній папці) та обрано місце проведення наступної Теріошколи — острів Хортиця.

Завершилася конференція XXV Теріологічним бенкетом, а на наступний день всі учасники ранковим автобусом покинули ці заповідні місця. Слід додати, що учасники, які зупинилися у Києві, з ініціативи І. Загороднюка, прослухали лекцію про тваринний світ України, яка відбулася у Національному науково-природничому музеї.

Резолюція XXV Теріологічної школи-семінару 2018

1. Визнати програму 25 Теріологічної школи-семінару виконаною, а роботу оргкомітету оцінити на високому рівні.
2. Визнати, що основна тема школи розкрита; звернути увагу колег на необхідність дослідження змін екосистем у зв'язку з глобальними змінами довкілля та фіксації таких змін шляхом накопичення послідовних рядів даних та їх внесення у бази даних. Це особливо стосується досліджень у об'єктах природно-заповідного фонду.
3. Підкреслити, що формування природних вогнищ зоонозів (зокрема, АЧС) виникають внаслідок недбалої утилізації трупів домашніх тварин з порушенням санітарних правил.
4. Визнати ефективною роботу теріошколи по поширенню інформації про диких тварин та відзначити переможців фотоконкурсу за номінаціями «найкращий зоологічний» (М. Колесніков, С. Жила, С. Григор'єв) та «найкращий художній кадр» (С. Гащак, М. Колесніков, М. Борисенко та В. Ільницька).

5. Визнати продуктивною тематичну сесію з першого за всю історію Теріюшкіл підвищення кваліфікації, що була організована у співпраці з Державною екологічною академією Мінприроди України. Визнати, що учасники школи успішно пройшли курси і отримали відповідні свідоцтва. Зазначити, що у майбутньому слід сприяти продовженню подібних курсів.
6. Визнати, що дисертаційні роботи Ю. Зізда-Войнарович, Н. Брусенцової та З. Баркасі пройшли успішну апробацію та рекомендувати їх до захисту.
7. Визнати, що теми доповідей сесії «Нові імена в теріології» є актуальними, представлені результати вказують на перспективність продовження і поглиблення цих досліджень.
8. Відзначити — поточні теріологічні дослідження проводяться по всій мережі об'єктів ПЗФ на високому рівні, а їх результати є потужним внеском у теріологічну науку. А також, що кількість досліджень по мікромамаліям зменшується порівняно з попередніми роками.
9. Прослухавши доповіді про стан екосистем Поліського заповідника (висихання соснових лісів та боліт) вказати на необхідність подальшого вивчення цих процесів та можливих варіантів їх припинення. Щодо порушення ландшафту внаслідок незаконного добування бурштину та проектування добування берилію на території заповідника — наголосити на їх абсолютній незаконності та значній шкоді унікальним екосистемам заповідника.
10. Перейменувати журнал «Праці Теріологічної школи» на «*Theriologia Ukrainica*», затвердити зміни складу редколегії та заходи для входження видання в систему CrossRef.
11. Прийняти запрошення Запорізького університету на проведення 26 теріюшколи на острові Хортиця. Вибрати символом наступного року свиню дику (*Sus scrofa*).

Література • References

- Баркасі, З., О. Гайдаш. 2018. Зоологічні колекції: збір, облік, ідентифікація зразків (звіт про роботу XXIV Теріологічної школи). *Theriologia Ukrainica*, **17**: 119–125.
[Barkaszi, Z., O. Gaydash. 2018. Zoological collections: amassment, inventory and identification of specimens (report on the XXIV Theriological School). *Theriologia Ukrainica*, **17**: 119–125. (In Ukrainian)]
- Загороднюк, І., С. Жила, В. Покин'черета. 1998. Теріологічна школа-семинар «Савці у Червоній книзі». *Вестник зоології*. **32** (5–6): 149–150.
[Zagorodniuk, I., S. Zhyla, V. Pokynchereta. 1998. Theriological School-Seminar "Mammals in the Red Data Book". *Vestnik zoologii*, **32** (5–6): 149–150. (In Ukrainian)]
- Загороднюк, І., М. Шквиря. 2001. Звіт про Школу-семинар «Великі хижі ссавці України та прилеглих країн». *Novitates Theriologicae*. **4**: 57–59.
[Zagorodniuk, I., M. Shkvyria. 2001. Report about Workshop "Large carnivore mammals of Ukraine and adjacent countries". *Novitates Theriologicae*; **4**: 14–17. (In Ukrainian)]
- Пархоменко, В., І. Загороднюк. 2012. XVI Теріологічна школа-семинар «Динаміка популяцій та хижацтво» (Поліський заповідник, 2009). *Праці Теріологічної Школи*, **11**: 148–153.
[Parkhomenko, V., I. Zagorodniuk. 2012. Theriological school-seminar "Dynamics of populations and predation" (Polissian Nature Reserve, 2009). *Proceedings of the Theriological School*, **11**: 148–153. (In Ukrainian)]